

Б Н М А УЛСЫН ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИЙН
ХЭЛ, ЗОХИОЛЫН ХҮРЭЭЛЭН

2-р боть

1-р дэвтэр

Э. Вандуй

ХЭЛ, ЗОХИОЛ

Улаанбаатар
1961

Б Н М А УЛСЫН ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИЙН
ХЭЛ, ЗОХИОЛЫН ХҮРЭЭЛЭН

2-р Соть

1-р дэвтэр

Э. Вандуй (Улаанбаатар)

АРДЫН АМАН ЗОХИОЛЫН СУРГАН ХҮМҮҮЖҮҮЛЭХ АЧ ХОЛБОГДОЛ

Редактор Х. Лувсанбалдан

Улаанбаатар
1961

Б Н М А УЛСЫН ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИЙН
ХЭЛ, ЗОХИОЛЫН ХҮРЭЭЛЭН

2-р боть

1-р дэвтэр

Тех Ред Г. Дуламсүрэн

Хянагч Д. Магвандулам

1961 оны 9-р сард 300 ширхэг хэвлэв.
Цаасны хэмжээ 70×108.1/16. Хэвлэлийн хуудас 1,33
Б— 07121 Зах № 65

Ш.У. Академийн хэвлэх үйлдвэр. Улаанбаатар

Лөмний гудамж 5.

АРДЫН АМАН ЗОХИОЛЫН СУРГАН ХҮМҮҮ- ЖҮҮЛЭХ АЧ ХОЛБОГДОЛ

Монголчууд аман зохиолын арвин их өв уламжлалттай билээ.

Манай ард түмэн харилцан бие биеийг хүндлэх, ахас, ихэс нь өөрөөсөө доош хүмүүсийг сургаж хүмүүжүүлэхдээ цэцэн, зүйр үг хэлэх буюу толгой холбон шүлэглэсэн сургаалын үг хэлэх нь олснтой байдаг. Одоо ч гэсэн өвгөд хөгшид, ахмад настан хүмүүс маш гүн утгатай, уран цэцэн үгийг хүний зан ааш, аж бийдал, ажил хөдөлмөртэй зүйрлэн өгүүлж байдаг. Манай ахмад хүмүүс юм мэддэг нь мэддэггүйгээ, юм үзсэн нь үзээгүйгээ хүмүүжүүлж мэдрүүлэхийг хичээсэн нандин сайхан зан чачар байдаг бөгөөд тэр нь ардын зүйр үгт биеллээ олсон байдаг. „Ах нь хэлдэг, дүү нь сонсдог“ гэдэг ардын зүйр үг бол эрт дээр үед гарчээ. Монголчууд дээр үеэс эхлэн ахас ихэс, аав, ээж нь, үр хүүхдээ хүмүүжүүлж байсан ариун сайхан заншилтай билээ. Энэ заншил одоо ч улам нийтэч чанарыг олж байна.

Манай эцэг дээдсийн үед зохиогдож, олон зуун жил үе улиран боловсорч ирсэн цэцэн мэргэн сургаалууд маш их байдаг. Тийм сургаалын үг нь маш уран, утга нь гүн, хүнд үнэхээр үлгэр дууриал болмоор зүйл байдаг. Манай ард түмний энэ цэцэн мэргэн сургаал одоо үед өсвөрийн залуу үеийг ялангуяа хүмүүжил, боловсрол багатай хүмүүсийг хүмүүжүүлэхэд их ач холбогдолтой зүйл юмаа.

Зүйр, цэцэн үг, сургаалын зүйлүүд нь хүний олон талт амьдралын янз бүрийн хэлбэрүүдийг нарийнаар тусган, элдэв зүйлтэй тодорхой зүйрлэсэн учир үнэхээр нүдэнд үзэгдэж байгаа юм шиг дүрсэлсэн байдаг. Ялангуяа монгол хүний эрхэм сайхан зан чанаруудын нэгэн хэсэг болсон шулуун шудрага, номхон даруу, эвлэг, нөхөрсөг зан ааш, харь дайсанд хатуу ширүүн ханддаг, хатан зориг, урваж гуйвдаггүй туйлбарт байдал, эрдэм ном, ажил хөдөлмөрийг эрхэмлэдэг, ажилч хичээнгүй байдал, архи дарс, алиа завхайг цээрлэсэн ариун явдал зэргийг тодорхой гаргасны зэрэгцээгээр хэлж ирдэггүй, хийсэж ирдэг гэнэтийн олон ослоос хэрхэн биеэ сэргийлэх, амьдралын алхам бүрд тохиолддог чухал зүйлүүдийг хэрхэн санаж явахыг сургасан сургаал аман зохиолын янз бүрийн төрөл зүйлд элбэг байдаг. Манай өвгөд хөгшид одоо ч гэсэн цээжилсэн цэцэн мэргэн сургаалаа хэлээд түүний үлгэр жишээгээр үр хүүхэд ач гуч нараа хүмүүжүүлсээр байна.

Ардын аман зохиолын дотор материалист гуманист үзлийн элементүүд олон байдаг.

Ардын аман зохиол хүмүүсийн нийтийн бүтээлт үйл ажиллагаатай холбоотой бөгөөд ангит нийгмээс өмнө үүсэн гарсан зүйл юм.

Ардын аман зохиол хэдий ангит нийгмийн өмнө үүсэн гарсан бо

ловч удаа дараагийн ангит нийгмийн үед болсон үйлдвэрлэх хүчин, нийгмийн амьдралын өөрчлөлтийг үзэж өөрийнхөө дүр, хэв шилжийг хувьсган шинэчилсээр иржээ.

Ардын аман зохиолыг ангит нийгмийн үед дарлагч ангийнхан өөрийн эрх ашигт зориулж үзэл суртлынхаа зэвсэг болгохыг хичээдэг боловч аман зохиолын дотор ард түмний амьдрал, тэмцэл хурцаар тусгагдсан нь олонтой байдаг. Иймээс аман зохиолын дотроос ард түмний тухайн үеийн амьдрал, тэмцэл, үзэл санаагийг нь мэдэж болдог ажээ. Энэ учраас аман зохиолыг чухалчлан үзэж цуглуулах, судлах ажлыг ихээхэн далайцтай хийдэг.

Манай энэ социалист нийгмийн үед ардын аман зохиол жинхэнэ ардач, эх оронч, намч шинж чанарыг олж, улмаар энэ нийгмийн жинхэнэ амьдралтай уялдан хөгждөгөөр үл барам олон түмнийг сурган хүмүүжүүлэх чухал хэрэглүүр болдог юмаа.

Марксизм, ленинизмийн сонгодог зохиолчид, коммунист намын жолоодогчид ард түмний рэлийг үргэлж дээгүүрт тавьж, нийгмийн хөгжлийн гол хүчин бол ард түмэн гэж үздэг учраас тэдний аман бүтээл-ардын аман зохиолыг ажилчин ангийг хүмүүжүүлэхэд улс-төтийн ач холбогдолтой гэж үздэг.

Дэлхий дахины аль шилдэг нэрт зохиолчид ардын аман зохиолыг өөрсдийн бүтээлдээ өргөн хэрэглэсэн байдаг.

Оросын сонгодог зохиолч А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, Н.А. Некрасов, Л.Н. Толстой, Зөвлөлгийн сонгодог зохиолч А.М. Горький, Б.В. Маяковский, манай алдарт зохиолч Д. Нацагдорж, Ц. Дамдинсүрэн нарын бүтээлд ардын аман зохиолоос хэрэглэж, иш татсан зүйлүүд олон байдаг. Ардын аман зохиолын дотор фэсдал, лам нарын өөрсдийг нь оруулсан тэдгээрийн эрх ашгийг шууд хамгаалсан зүйл ч бас байдаг. Бид аман зохиолыг судлахдаа манай энэ нийгмийн үзэл суртал, хүмүүжлийн ажилд хэрэгтэй, тустай зүйлийг юуны өмнө урьдчилан авч хэрэглэх ёстой билээ.

Манай залуу хойч үеийг үнэнч шударга, ажилч хичээнгүй, эрдэм боловсролтой хүн болгоход ардын аман зохиолоос авч хэрэглэх юм тун их байна. Монгол хүн эрт цагаас эв найрамдал, энх амгаланг эрхэмлэн хичээдэг байжээ. Үүнтэй холбогдсон цэцэн, зүйр үг тун олон юм. Жишээлбэл:

Өнөр хүн эвгүй бол
Өнчин хүний элэг болох,
Олон хүн эвгүй бол
Оорцог хүний идэш болох,
Цувж явсан барснаас
Цуглаж суусан шаазгай дээр¹
Хүчилснээс эвий нь олбол хямд

Хэрэлдсэнээс учраан хэлэлцвэл шулуун² гэж сургасан байдаг. Мөн анд сайн нөхдийн талаар сургасан зүйл их байдаг.

Аливаа хүн харилцан

Анд нөхөр бололцвол

1. Чингис богдын зохиосон „Оюун түлхүүр нэрт шашдир оршвой“ гэдгээс.
2. Олон зүйлийн сургаал шүлгийн эмхтгэлээс

Амь биендээ арч болж
Аль алиндаа түшиг болж

Амраглан ханилах ёстой гэж Монголын нууц товчоонд
бичжээ. Ингэж анд болсон нөхрөө энхрийлэн хайрлаж байх тухай
сургасан үг бас байдаг:

Үүрд харж явсан нүдийг нэгэнт сохолбол сэлбэхэд бэрх,
Үнэн янаг явсан нөхрийг гүтгэж албал босгоход бэрх.

Галыг унтраахад ус хэрэгтэй.

Өшөөг арилгахад тус хэрэгтэй.

Янаг хүний уурлах нь ч бол сайхан.

Өшөөтэй хүний инээх нь ч бол муухай.

Хүний эрхэм сайхан сүр хүчин бол эрдэм ном, мэрэгжил боловс-
рол бөгөөд эрдэм номыг сурвал хамгийн хүчирхэг хүн болно гэсэн
утгаар зүйрлэн хэлсэн үгс:

Үнэхээр чадал эрдэм төгссөн хүн хэдий гуйранч боловч

Үтэл баян тэнэгүүдийг сүрээрээ даран чадах,

Өлссөн барсын ганц хүрхрэх дуунаар

Өндөр модны үзүүр дахь сармагчин үсрэн унах,

Үл ялих хүний эрдэм аман дээрээ гарч байх,

Үнэнхүү мэргэн хүний эрдэм насад далд явах,

Мэргэд чуулан, оюун зөвшиж нийлэл

улс-төрийн сайжрал дэгжих

Мунхаг дээрэнгүй хүмүүс чуулбал

муу гэмийг улам арвижуулдаг.

Хавтай сайн явсан хүн өглөвч хүндтэй

Хатираа сайтай морь цоохор ч болов уналтай гэж
байдаг.

Сонор сэрэмж, улс эх орноо батлан хамгаалах явдалтай
холбогдсон зүйр үг, сургал олон байдаг:

Жаргах цагт сэрэмжлэх хэрэгтэй.

Зовох цагт хатамжлах хэрэгтэй.

Харийн газар арга чадлаа бэхэл!

Халуун зуураа эв сургаалаа хичээ!

Хартай хүнтэй үг бүү зөвлө!

Халуун зуураа зөвшсөнийг бүү эвд!

Инээсэн бүгдийг итгэлтэй нөхөрт бүү тооц!

Элгэн садан гэж итгэмжтэй үгээ бүү хэл!

Хайртай гэж хамгаа бүү мэдүүл!

Хамгаалалттай гэж саднаа бүү тат!

Аугаа хүчнээ ихэсгэе гэвэл цэргээ асар!

Аажим удаан жаргая гэвэл эвээ хичээ!

Өрсөх дайсанд цусаа бүү үзүүл!

Өшөөг хүнд муугаа бүү үзүүл!

Дайсангүй гэж ирт мэсийг биенээс бүү холдуул!

Даруу хортой гэж нөхрийг бүү сөнөө!

Урт мод огтлох хүнд хөрөө хэрэгтэй.

Улс олныг удирдах хүнд сэрэмж хэрэгтэй.

Саруул тал байвч шавры нь мэдээрэй,

Сайхан янаг байвч санаагий нь таниарай гэж сургасан байдаг. Нийгмийн хэв журам, ёсыг сайн мэддэг хүний эрхэм сайхан чанарын тухай зүйр үг:

Төр ёс үл мэдэх хаадаас
Түвшин сайн түшмэл дээр
Ичгүүр үл мэдэх хатнаас
Ичгүүр мэдэх шивэгчин дээр
Хадгалж үл чадах хүүгээс
Халамжтай боол хавьгүй дээр

Дэмий балай чаддаг, хөнгөмсөг этгээдийг урнаар шүүмжилж бодолтой туйлбартай байхыг сургамжилсан үгс олон сайдаг:

Болоогүй түүхий мах ходоодонд халтай
Болзоогүй олон үг нөхөрт халтай
Тугалган жад шантрах нь түргэн
Туйлбаргүй хүн уйлах нь олон.
Шувууг торноос алдвал барихад бэрх
Шууд үг алдвал баллахад бэрх.
Хагацашгүй хайрт хань нөхөрт
Марташгүй муу үгийг бүү хэл!
Өдөр явсан явдлаа шөнө шүүгтүн!
Олны дотор олиггүй үгийг бүү ярь!
Үзтэл үнэнээр явагчдыг өргөн хөгжөөгтүн!
Үнэхээр гэмт хүнийг бүү хайрла!
Худал үгийг хэлснээр
Хоромхон зуурын хэрэг бүтэх боловч
Хотол бүхэнд жигшигдээд
Хойших хэрэг нь үл бүтнэ.
Зүргийн зул мянга боловч
Зузаан харанхуйг арилган чадахгүй
Золгүй явдал түм боловч
Журам ёсыг яахан тодруулна гэжээ.

Бусдын үг, сургаалыг хүлээж авдаггүй, залхуу хойрго, зальхай хүний тухай зүйр үг:

Сониуч хүний ааш нь уран, үг нь жигүүр,
Шунахай хүний нүд нь хомхой, үг нь тэнэмхий.
Ухуудан хэлэвч урагшлахын цаггүй.
Уйлан гуйвч зовнихын цаггүй.
Уралдан яаравч хөдлөхийн цаггүй.
Урагшгүй тэр! гэж бичсэн байдаг.

Аж байдлын холбогдолтой үгс:

Өвөл өнтэй нутагт нутагла!
Зун үндэстэй газрыг харгалз!
Морь унах хүнд жолоо хэрэгтэй.
Эрдэм сурах хүнд идэвх хэрэгтэй.
Давс шорвог боловч идээний амтанд найртай,
Үнэн үг хатуу боловч хэтийн явдалд тустай
Ажил хөдөлмөрийг насны идэр, биений чадалтайд
шамдан сур!

Нэгэнт сурсан зүйлийг бүтээхэд хэдий өтлөвч
хялбар байдаг.

Ямар нэгэн хүнд тохиолдож болох элдэв осол, аюулаас хэрхэн
болгоомжлон сэрэмжлэх тухай сургасан элдэв сургаалын үгс;

Өнчин гэж бүү гунигла!

Өнөр гэж бүү өмгөл!

Муу гэж бүү дээрэлх!

Мунхаг гэж бүү басамжил!

Баян гэж бүү чадарх!

Баатар гэж бүү бардамла!

Номч гэж бүү дээрэлх!

Ноён гэж бүү омгорх!

Хурдан гэж морио бүү давхиул!

Хурим гэж ажлаа бүү цалгардуул!

Муу явдалтай гэж бусдыг бүү доромжил!

Муухай зүстэй гэж бусдыг бүү элэглэ!

Шооллоо гэж бүү гомдол!

Мэдлээ гэж бүү сэгсуур!

Баширтай хүнтэй бүү нөхөрлө!

Баян хүн гэж бүү зулгуйл!

Бэрхэд битгий цухалд!

Бэлэнд битгий ташуур!

Галт зэвсгийг хүний өөдөөс битгий харуул!

Гадаа гарах үнсэнд гал бүү оруул! гэжээ.

„Эртний улсын (сургууль) сургаал шүлгүүд“ гэдэг номд хүний
зан чанар, хүсэл бодолд холбогдолтой сургаалын зүйл олонтой байдаг
бөгөөд тэдгээрийг тусгайлан түүж „Гурван хайран“, „Дөрвөн битгий“,
„Дөрвөн эрдэм“, „Таван мэдэх хэрэгтэй юм“, „Таван сайн“, „Зургаан
гэмшил“, „Долоон инээдтэй зүйл“, „Найман чухал“, „Есөн баримтлах
зүйл“ гэж зохих шинж байдал, үйл явдлын төсөөтэйгөөр нь зүйрлэн
нэгтгэж өгүүлсэн зүйл олон байдаг. Түүнээс заримыг энд өгүүлбэл:

„ДӨРВӨН ЗҮЙЛ ҮЛ“ ХЭМЭЭГЧ НЬ

Чалчаа үгт зальхай явдалтантай арга зөвлөж үл болно.

Зан нь хувилдаг хүнтэй удаан ханилж үл болно.

Чамламхай жавшилд дурлагч хүнтэй эд нэгдэж үл болно.

Цагаан боловч сэжиг ихтэй ноёдтой хэрэг шийтгэж
үл болно.

„ГУРВАН ХАИРАН“ ГЭДЭГ НЬ

Энэ бие эрдэмгүй бол нэг хайран,

Энэ насанд буян эс үйлдвэл хоёр хайран,

Энэ өдрийг зүгээр өнгөрүүлбэл гурван хайран.

Энэ гурван бадаг шүлэгт хүн өөрийн нэгэн насны амьд-
ралыг зүгээр өнгөрүүлж болохгүй, эрдэм сурах, эрхэм сайхан үйлсийг
бүтээж, өдөр бүр хөдөлмөрлөж байхын чухлыг сургаж байна. Энэ
шүлэгт байгаа буян гэдэг үг бол эрхэм сайн үйл, ажлыг хөлж байгаа
юм. Харин үүнийг шашны лам нар гуйвуулж бурхан, шашин, өөрсдөө

эргэл барьц барьж, өөрийн биеэр үйлчлэх гэсэн үг мэтээр тайлбарладаг байжээ.

„ДӨРВӨН БИТГИЙ“

Битгий цэцэндээ эрдэж мунхаг, эргүүг мэхлэгтүн!
Битгий гавьяа байгуулсандаа эрдэж, барлам бологтүн!
Битгий баатар хүчиндээ эрдэж, дайсныг басамжлагтүн!
Битгий баян элбэгтээ эрдэж, ядуусыг дарлагтүн!

Энэ зүйлд ухаантай цэцэн, эрдэмтэй номтой, гавьяа алдартай эрэлхэг баатар, эд хөрөнгө ихтэй болсон ч түүндээ эрдэж „битгий сагсуур“ гэдгийг хатуу анхааруулж байна. Дээрх шинж чанаруудын нэг нь төдийгүй хэд нь ч нэг хүнд байж болох юм. Заримдаа ухаантай хүмүүс хүний зан чанар аж амьдралын сайн сайхныг эзэмдэх тутмаа улам даруу номхон, эвлэг аятай болдог билээ.

„ДӨРВӨН УГ“ ГЭГЧ НЬ

Баян болохын уг нь хичээж арвилахаас бүтнэ.
Эрхэм болохын уг нь бичиг утгыг нэвтрүүлэхээс бүтнэ.
Баясгалан болохын уг нь эе найртайгаас бүтнэ.
Буянтай болохын уг нь үйлийн үрийг мэдэхээс бүтнэ.

Мөн энэ хэсгийн сүүлчийн мөрөнд лам нар өөрийн үзэл санааг шингээж „буян“, „үйлийн үр“ гэдэг үгсийг оруулж амжжээ. Үүнийг энгийн үгээр тайлбарлавал амьдралын хууль, зүйг мэдэх хэрэгтэй гэсэн үг юм.

„ДӨРВӨН ХИЧЭЭХ ЗҮЙЛ“ ГЭГЧ НЬ

Чихэндээ нүгэлт үг бүү сонсъя хэмээн хичээгтүн!
Нүдэндээ самуун өнгө бүү үзье хэмээн хичээгтүн!
Саяандаа хортой сэтгэл бүү агуулъя хэмээн хичээгтүн!
Амандаа чалчгаа үг бүү үгүүлье хэмээн хичээгтүн!

„Энэхүү дөрвөн хичээх зүйл“ гэдэг бол манай хөдөлмөрчдийг, ялаггуяа залуу үеийг хүмүүжүүлэхэд маш чухал сургаалтай зүйл юм. Хүний амьдралд үлгэр, дууриал болохгүй муу, муухай юмыг үзэж, мэдэх байтугай дуулахгүй байх нь чухал байдаг байна. Мөн элдэв ажил хэрэг, ахтан хүнд хий хэрлаж, хортой муу санаа агуулах, ил, далд муучлах, учрыг мэдэхгүй дэлий чалчдаг явдлын хор холбогдлыг тодорхой өгүүлсэн байна.

„ДӨРӨӨН ЭРДЭМ“ ГЭГЧ НЬ

Баян хүн өглөг өгч чадвал эрдэм мөн.
Эрхэм хүн доордол тус хийвэл эрдэм мөн.
Ядуу хүн шуналгүй бол эрдэм мөн.
Доод хүн зусаргүй бол эрдэм мөн.

Энэ зүйлд хүний зан байдлын ямар нэгэн нандин чанаруудыг онцгой үнэлж, нэгэн ёсны эрдэм мөн гэж дүгнэсэн ажээ.

„ТАВАН МЭДЭХ ХЭРЭГТЭЙ“ ГЭГЧ НЬ

Ачтаны тусыг үргэлж сүслэн мэдэх хэрэгтэй!
Улсын хууль цаазыг үргэлж сахин мэдэх хэрэгтэй!
Өөрийн хувь зохиолыг үргэлж тодорхой мэдэх хэрэгтэй!
Өөрийн осол бурууг үргэлж гэмшиж мэдэх хэрэгтэй!
Хүн болсон золөрхэмийг үргэлж баясан мэдэх хэрэгтэй!

Энэ зүйл бол хүн бүрийн үргэлж мэдвэл зохих зүйлүүдийн нэг хэсэг нь юмаа.

„ТАВАН САЙН“ ГЭГЧ НЬ

Эрдэм чадал төгссөн боловч эгнэгт дэрмжхон нь сайн.
Эд юм хураасан боловч, үүрд номхон нь сайн.
Энэ бие насжсан боловч, үргэлжид ёстой нь сайн.
Эидэв зүйл бүрдсэн боловч, ашил шудрага нь сайн.
Энх түвшин жаргасан боловч, насад хичээнгүй нь сайн.

„ЗУРГААН ГЭМШИЛ“ ГЭГЧ НЬ

Ноёд цаазыг гажуу баривал, алдагдсан хойноо гэмшинэ
Баяд юмаа бүрэлгэн сүйтгэвэл, ядуурсан хойноо гэмшинэ
Чадал эрдмийг залуудаа эс олбол, хөг ширсэн хойноо гэмшинэ.

Хэрэг, учрыг эхэнд нь эс хянавал, эндсэн хойноо гэмшинэ.

Хэлэх үгийг болгоомжлохгүй болбол, гэнэдсэн хойноо гэмшинэ.

Хулгай, худлыг эс цээрлэвэл, баригдсан хойноо гэмшинэ.

Энэ зүйлд хүний амьдралд тохиолдож болох гол гэмшилтэй зүйлүүдийг үндсэнд нь оруулж, яавал энэ гэмшилд учирч болох, яавал црахгүй байж болохыг цөөхөн үгээр тодорхой өгүүлсэн байна.

„ДОЛООН ИНЭЭДТЭЙ ЗҮЙЛ“ ГЭГЧ НЬ

Хожгор хүн малгайгаа буулгаад, бусдын халзныг хэлэх нь инээдтэй.

Хорт хүн хөмсгөө атируулаад, үйл, нүгэл хэлэх нь инээдтэй.

Ховч хүн худал нь илрэхэд, нүүрээ улайлгах нь инээдтэй.

Ховдог хүн заглахгүй залгиад, хахаж байх нь инээдтэй.

Худалч хүн үг хэлэхийн урьд, ам алдах нь инээдтэй.

Хоосон цээжинд эрлэмгүй атал, далдалхийлэх нь инээдтэй.

Хонжих гэж шунасаар байгаад өртөг алдах нь инээдтэй.

Энэ зүйлд хүний амьдралд тохиолдож болох элдэв шившигтэй үйлүүдийг үндсэнд нь өгүүлжээ.

„НАЙМАН ХӨНГӨН“ ГЭГЧ НЬ

Хөнгөнөөр олон өгүүлбэл, эрхбиш алдаад гэмшинэ дээ.
Хөнгөнөөр үргэлж хөдөлбөөс, эрхбиш явдал цацраад
гэмшинэ дээ.

Хөнгөнөөр хүлээн авагчийн үг баттай болох нь бэрхдээ.
Хөнгөнөөр амраглан явагчийн зүрх хуурмаг нь олон доо.
Хөнгөнөөр баярлагчийн хилэгнэх нь маш хялбар даа.
Хөнгөнөөр ологчийн алдах нь бэрхгүй биш үү
Хөнгөнөөр үг авагчийн заримуудад сэжиг олон доо.
Хөнгөнөөр туслан тэтгэгчийн заримуудыг өр төлөөс
хэцүү дээ.

Энэ зүйл элдэв хөнгөмсөг явдлын хор холбогдлыг тодорхой
өгүүлжээ.

„НАЙМАН ЧУХАЛ ЧАДАЛ“ ГЭГЧ НЬ

Санаа сэтгэлээ чандалж, гажуу эс болговол эрхэм
чадал мөн
Саруул сэргэлнээр бичгийн эрдэм нэвтэрхий сурвал
эрхэм чадал мөн
Сайн буяныг сайтар үйлдэж, шулуудиж бүтээвээс
эрхэм чадал мөн.
Самуун явдлыг тэвчиж, тачаангуйгүй болбаас эрхэм
чадал мөн
Цацрах нисванисыг¹ дараад, мөнх бусыг мэдвэл эрхэм
чадал мөн
Сайшаах алдрыг тэвчээд үнэн хэвээ сахиваас эрхэм
чадал мөн
Сар, өдрийн улирлыг талаар эс өнгөрүүлбэл эрхэм
чадал мөн
Сайхан идрийн цагт завдаж төвшин болбол эрхэм
чадал мөн

„НАЙМАН БИТГИЙ“ ГЭГЧ НЬ

Битгий өнгөнд тачааж, хайран сүр шимийг сүйтгэ!
Битгий архи идээнд шунаж, хайран биеийг эмгэгтэй
болго!
Битгий өчүүхэн хорсголыг зангидаж, угсаа төрлийг
хол болго!
Битгий шинэ гомдлыг баримталж, хуучин ач тусыг
умарт!
Битгий үг хэлэндээ эрдэж, их нүгэл хилэнцийг
хураа!
Битгий тустай нөхрөө хавьчиж, бялдууч хүнтэй
ханил!
Битгий нүгэлт эдийг хурааж, ач үрдээ үлдээ!

1. Муу хүслэн гэсэн утгатай үг

Битгий мушгиу заргын бичиг засаж, тамд унах замаа
бэлтгэ!

Энэ зүйлд лам нар мөн л өөрсдийн үзэл санаа „нүгэл хилэнд“
„там“ зэрэг үгээ оруулж амжсан ажээ.

„ЕСӨН БАРИМТЛАХ ЗҮЙЛ“ ГЭГЧ НЬ

Бага наснаас эцэг эхээ баярлуулж, элбэрэлийг
баримтал!

Бардам омгоо тэвчиж, зөв шудрага явахыг баримтал!
Баян болъё гэж хэтэрхий хүсэж яана, хэвээ сахицыг
баримтал!

Баагар болъё гэж хэтэрхий хүсэж яана, ёсоор номхныг
баримтал!

Бат төрийн албанд зүтгэж, цааз хуулийг дагаж
баримтал!

Багш ба ахсын сургаалд шүтэж, эрдэмтэй болохыг
баримтал

Баахан ашигт жавшихыг бодож гэнэдүүзэй гэсэн сө-
рэмжийг баримтал!

Басамжлан дарлах балмадын аашийг үл дууриаж, бол-
гоомжлохыг баримтал!

Байн, байн хэлсэн үг үүнийг үнэн сургаал гэж санаа
баримтал!

Иймэрхүү сургаж хэлсэн үгс олон байдаг. Түүнчлэн хаан хүний
35 эрдэм, хаган хүний 15 эрдэм, түшмэл хүний 9 эрдэм зэрэг зүй-
лүүдэд мөн хүний зан чанарын аль сайн сайхныг өгүүлсэн байдаг.
Жишээлбэл:

Өрөнд ороогүй
Өнгөнд шуналгүй
Өө сэвэнд ордоггүй
Өл хоолонд өнгөлздөггүй
Өвчинд тэсвэртэй
Өглөгсдөд энэрэнгүй
Өнчдөд асрангүй

Өөрийн нөхөртөө итгэлтэй

Хэлсэн үгэндээ хүрдэг

Хийсэн ажлаа дуусгадаг

Хэн нэгэнд хэлбийдэггүй

Хээнцэр ганганыг эрхэмлэдэггүй

Хөгжүүн догшин авиргүй гэх мэт хүний сайн чанар

бүхэн бүрдсэн байхыг ерөөсөн байдаг.

Ардын аман зохиолын янз бүрийн аймаглалыг олон талаар суд-
лах ажил одоо үед улам ч чухал болж байна.

Би энэ өгүүлэлдээ элдэв олон зүйлийн сургаал, бичгүүдээс цөөн
тооны жишээг түүвэрлэн авч бичлээ.

Эдгээр сургаалын зүйлүүдийг хэлний зүйн үүднээс үзэхэд ч
ихээхэн сонирхолтой зүйл байна. Зэрим өгүүлбэрийн дэс дараа Мон-
голын орчин үеийн утга зохиолын хэлнийхээс өөр байна. Тухайн өгүүл

„НАЙМАН ХӨНГӨН“ ГЭГЧ НЬ

Хөнгөнөөр олон өгүүлбэл, эрхиш алдаад гэмшинэ дээ.
Хөнгөнөөр үргэлж хөдөлбөөс, эрхиш явдал цацраад
гэмшинэ дээ.

Хөнгөнөөр хүлээн авагчийн үг баттай болох нь бэрхдээ.
Хөнгөнөөр амраглан явагчийн зүрх хуурмаг нь олон доо.
Хөнгөнөөр баярлагчийн хилэгнэх нь маш хялбар даа.
Хөнгөнөөр ологчийн алдах нь бэрхгүй биш үү
Хөнгөнөөр үг авагчийн заримуудад сэжиг олон доо.
Хөнгөнөөр туслан тэтгэгчийн заримуудыг өр төлөөс
хэцүү дээ.

Энэ зүйл элдэв хөнгөмсөг явдлын хор холбогдлыг тодорхой
өгүүлжээ.

„НАЙМАН ЧУХАЛ ЧАДАЛ“ ГЭГЧ НЬ

Санаа сэтгэлээ чандалж, гажуу эс болговол эрхэм
чадал мөн
Саруул сэргэлнээр бичгийн эрдэм нэвтэрхий сурвал
эрхэм чадал мөн
Сайн буяныг сайтар үйлдэж, шулуудиж бүтээвээс
эрхэм чадал мөн.
Самуун явдлыг тэвчиж, тачаангуйгүй болбаас эрхэм
чадал мөн
Цацрах нисванисыг¹ дараад, мөнх бусыг мэдвэл эрхэм
чадал мөн
Сайшаах алдрыг тэвчээд үнэн хэвээ сахиваас эрхэм
чадал мөн
Сар, өдрийн улирлыг талаар эс өнгөрүүлбэл эрхэм
чадал мөн
Сайхан идрийн цагт завдаж төвшин болбол эрхэм
чадал мөн

„НАЙМАН БИТГИЙ“ ГЭГЧ НЬ

Битгий өнгөнд тэчааж, хайран сүр шимийг сүйтгэ!
Битгий архи идээнд шунаж, хайран биеийг эмгэгтэй
болго!
Битгий өчүүхэн хорсголыг зангидаж, угсаа төрлийг
хол болго!
Битгий шинэ гомдлыг баримталж, хуучин ач тусыг
умарт!
Битгий үг хэлэндээ эрдэж, их нүгэл хилэнцийг
хураа!
Битгий тустай нөхрөө хавьчиж, бялдууч хүнтэй
ханил!
Битгий нүгэлт эдийг хурааж, ач үрдээ үлдээ!

1. Муу хүслэн гэсэн утгатай үг

Битгий мушгиу заргын бичиг засаж, тамд унах замаа
бэлтгэ!

Энэ зүйлд лам нар мөн л өөрсдийн үзэл санаа „нүгэл хилэнц“
там“ зэрэг үгээ оруулж амжсан ажээ.

„ЕСӨН БАРИМТЛАХ ЗҮЙЛ“ ГЭГЧ НЬ

Бага наснаас эцэг эхээ баярлуулж, элбэрэлийг
баримтал!

Бардам омгоо тэвчиж, зөв шудрага явахыг баримтал!
Баян болъё гэж хэтэрхий хүсэж яана, хэвээ сахицыг
баримтал!

Баагар болъё гэж хэтэрхий хүсэж яана, ёсоор номхныг
баримтал!

Бат төрийн албанд зүтгэж, цааз хуулийг дагаж
баримтал!

Багш ба ахсын сургаалд шүтэж, эрдэмтэй болохыг
баримтал!

Баахан ашигт жавшихыг бодож гэнэдүүзэй гэсэн сө-
рэмжийг баримтал!

Басамжлан дарлах балмадын аашийг үл дууриаж, бол-
гоомжлохыг баримтал!

Байн, байн хэлсэн үг үүнийг үнэн сургаал гэж санаа
баримтал!

Иймэрхүү сургаж хэлсэн үгс олон байдаг. Түүнчлэн хаан хүний
35 эрдэм, хаган хүний 15 эрдэм, түшмэл хүний 9 эрдэм зэрэг зүй-
лүүдэд мөн хүний зан чанарын аль сайн сайхныг өгүүлсэн байдаг.
Жишээлбэл:

Өрөнд ороогүй

Өнгөнд шуналгүй

Өө сөвөнд ордоггүй

Өл хоолонд өнгөлздөггүй

Өвчинд тэсвэртэй

Өглөгсдөд энэрэнгүй

Өнчдөд асрангүй

Өөрийн нөхөртөө итгэлтэй

Хэлсэн үгэндээ хүрдэг

Хийсэн ажлаа дуусгадаг

Хэн нэгэнд хэлбийдэггүй

Хээнцэр ганганыг эрхэмлэдэггүй

Хөгжүүн догшин авиргүй гэх мэт хүний сайн чанар

бүхэн бүрдсэн байхыг ерөөсөн байдаг.

Ардын аман зохиолын янз бүрийн аймаглалыг олон талаар суд-
лах ажил одоо үед улам ч чухал болж байна.

Би энэ өгүүлэлдээ элдэв олон зүйлийн сургаал, бичгүүдээс цөөн
гооны жишээг түүвэрлэн авч бичлээ.

Эдгээр сургаалын зүйлүүдийг хэлний зүйн үүднээс үзэхэд ч
ихээхэн сонирхолтой зүйл байна. Зэрим өгүүлбэрийн дэс дараа Мон-
голын орчин үеийн утга зохиолын хэлнийхээс өөр байна. Тухайн өгүүл

бэрийн утгын өргөлт буюу чухалчилж байгаа үгээ өгүүлбэрийн эхэнд гарган бичсэн нь олонтой тохиоллож байна. Жишээлбэл:

Цэцэндээ эрдэж, мунхаг эргүүг битгий мэхлэгтүн!
Гавьяа байгуулсандаа эрдэж, бардам битгий бэлэгтүн!
Баатар хүчиндээ эрдэж, дайсныг битгий басамжлагтүн!

гэхийн оронд:

Битгий цэцэндээ эрдэж, мунхаг эргүүг мэхлэгтүн!
Битгий гавьяа байгуулсандаа эрдэж, бардам бэлэгтүн!
Битгий баатар хүчиндээ эрдэж, дайсныг басамжлагтүн!

гэж өгүүлбэрийн хамгийн эхэнд үгүйсгэх сул үг "битгий"-г хэрэглэжээ. Ингэснээс өгүүлбэрийн утга буруу хазгай болсонгүй, гагцхүү эл үгүйсгэх сул үг дээр утгын өргөлт тусаж байгаа хэрэг бөгөөд харин ярих, уншихдаа тэр утгын өргөлт тусаж байгаа үгний дараа түр зогсолт хийгээд цааших үгийг хэлэх ёстой ажээ.

Ингэж утгын өргөлт тусаж байгаа үгийг урьдчилан хэлэх явдал ярианы хэлэнд ихээхэн байдаг юм.

Манай залуучууд эцэг дээдсийнхээ их соёлын эрхэм нандин өв болсон ардын аман зохиолоо эрчимтэй судалж, түүний шулуун шудрага, цэцэн мэргэн сургаалыг ажил амьдралдаа хэрэглэж биеэ бэлэвсруулан хүмүүжүүлэх нь дамжиггүй юм.

